

Obraz nepřítele

aneb

11. září 2001

Ukaž mi své nepřátele a já ti povím, kdo jsi, řekl úvodem ke svému pojednání o násilí, nazvaném Usama bin Ladin a Orwelův Goldstein jeden z přednášejících hostů na letošním setkání Učené společnosti české republiky, prof. RNDr. Stanislav Komárek, Dr., z katedry filosofie a dějin přírodních věd UK, který je dnes naším hostem. Téma nepřítele pojednal s odvoláním na K.G. Junga oním hlubinným pohledem, který zkoumá lidské podvědomí, aby v něm nacházel odpověď na často nevysvětlitelné chování člověka.

V opozici vůči nepřátelům nabýváme svou formu, můžeme sami sebe potvrzovat, řekl. Nepřítel je nám totiž v něčem podobný, musí s námi rezonovat, aby nenávist mohla vzplanout. Proč? Jung nazývá skrytou část naší bytosti stínem ne zcela uvědomělé části naší bytosti, kterou vytěšňujeme jako nepřijatelnou a které staneme tvář v tvář jako člověku – nepříteli, ztělesňujícímu náš stín. Že je žádoucí se svým stínem se vyrovnat, je nasnadě. Návod k tomu dávají co svět světem stojím všechna náboženství, dnes také psychologie. Pane profesor, je tento stav danou situací lidské bytosti?

Tak docela železná danost to není. Když pochopíme, jakým způsobem tyto jevy fungují, dá se jim do určité míry nějakým způsobem zabránit. Jestliže nám začne být jasné, že minimálně část újem, které nám jiní působí - zdánlivě působí - vychází z nás samých, a že vlastně ty, které chápeme jako nepřátele, sami na sebe poutáme, vyhledáváme je a udržujeme si je, už tak je věci dost pomoheno. Musím říci, že toto poznání je do určité míry vymoženost evropská, v islámském světě vhledy blízké Jungovi nebo gnózi najdeme v rámci islámské mystiky tzv. súfiů, celé řady škol, z nichž většina vychází z dnešního Iránu. Ti nejvíce v islámské oblasti provozují emocionální dušezpyt. Ovšem Freud a Jung byli Evropané, byť hojně studovali středovýchodní a dálnovýchodní myšlenkové kořeny. S tím je nutno do určité míry počítat v případě islámu, kde tento náhled nemusí být ještě všeobecně doma. Najde se spíše u heretiků nežli u pravověrných.

Pochybnost o sobě samém, kterou snaha pochopit stav věci přináší, snižuje samozřejmě naši akceschopnost. Jsme-li opravdu přesvědčeni, že je náš soused Novák lump, mám dostatek energie říci mu to nebo mu popřípadě rozbít ústa. Ale jestliže začneme mít lehkou pochybnost, zdali to není zčásti projekce našeho vlastního lotrovství na jinak celkem všedního souseda Nováka, nebudeme mít tu správnou průraznost. Akceschopnost a sebereflexe jsou v nepřímé úměře a moudrost je do určité míry tichá, nenápadná, neproduktivní.

To, co strhuje masy, zejména masy nevědomé, je jasný a dobře definovaný obraz nepřítele. V naší době, naštěstí, je to do určité míry mírněno tím, že rozmanité obrazy nepřítele produkuje také televize či různá videopředstavení, a to v rozmanitých podobách, nemusí to být nutně vždycky jenom náš sok ideologický či politický, ale mohou to být nějaká monstra, nějakí nepřátelé z hvězdných válek a tak dále. Nelze dostatečně zdůraznit přínos takovýchto pro vzdělanějšího člověka odpudivých artefaktů pro udržení všeobecného míru a pokoje. Všimněme si, že zhruba od roku 1950, kdy v mnoha zemích začalo vysílání televize, už nevypukla žádná světová válka. Samozřejmě malých válek bylo mnoho, ale vezmeme-li to na procenta ztrát a podíl zahubené lidské populace, blíží se to limitně nule. V dřívější době to bylo mnohem horší.

Nikterak se nedomnívám, že tak zvané masmediální násilí další násilí plodí. Samozřejmě skálopevný důkaz je těžké, kromě této časové korelace, podat, ale ta je velmi nápadná.

Jistěže v ojedinělých případech může některého jedince masmediální násilí a jeho představování inspirovat k tomu, něco podobného udělat v praxi. Ale v 99 a ½ % se tím naše touha po násilnostech kompenzuje. Dá se říci, že všeobecný hrubý úpadek vkusu je daní, sice hořkou, ale ne zas tak vysokou za dlouhodobé udržování poměrného klidu. To už dnes platí i pro jinou civilizaci, než je evropská, a dokonce se domnívám, že konzumace masmediálního násilí dětmi není tak zhoubná, jak se má za to. Vzpomeňme si, co vše se dělo v Grimmových pohádkách. Dětská duše je poměrně velmi brutální, alespoň v některých svých aspektech, a žádá si násilí alespoň vidět nebo o něm slyšet, nemá-li tak v malém učinit třeba trháním nožiček mouchám. V určitém ohledu jsou to zprávy o lidské psychice málo potěšitelné, ale víme z praxe, že člověk je jakousi kombinací vepře a anděla, u dětí selátka a malého andělka, a snaha udělat z něj anděla čistokrevného se často přehoupne do opačné polaritě. Takže je lépe některé části našich duší držet pod kontrolou, nebo o jejich podobě alespoň vědět.

Je tu výročí 11. září 2002, kdy došlo k útok na mrakodrapy newyorského Manhattanu. Slyšeli jsme, že tu došlo k jisté mezní situaci, po níž nebude náš svět už takový, jaký byl předtím. Překvapení nad touto novou formou násilí, nad množstvím mrtvých i nad zranitelností zdánlivě bezpečné civilizace bylo velké. Jak vy hodnotíte tuto situaci?

Domnívám se, že to byla událost do určité míry přelomová. V jistém smyslu se dalo čekat, že by k něčemu podobnému mohlo dojít, a to vzhledem k tomu, že se rozpadl virtuální model světa, tak jak fungoval dlouhou dobu za studené války, kdy platilo, že ďábel sedí ve Washingtonu nebo v Moskvě. Byl jsem v roce 1992 na poloostrově Kola, kde jsem měl možnost mluvit s důstojníky z atomových ponorek. Byli to velmi inteligentní lidé, kteří nicméně říkali, co my teď budeme dělat, když nepřítel není a Američan je jako rodný bratr? Už nejsme k ničemu, pracovat neumíme, jednat s lidmi jsme tady v té arktické pustině zapomněli, paraziti jsme, abychom se šli rovnou zastřelit. Ono to s nimi nakonec nedopadlo tak tragicky, ale pocit, že existuje nějaký nepřítel, byl pro ně, a je obecně, poměrně velmi důležitý.

To platí jak na evropské křesťansko – židovské, tak na islámské straně. Ajatoláhové v Iránu donedávna tvrdili, že jsou dva ďáblové, jeden velký ve Washingtonu a druhý malý v Moskvě. Rozdělení světa na světlou polaritu a temnou polaritu je cosi typického pro civilizaci z hlediska evropského bloku západní, tj. pro kulturu židovsko – křesťanskou a islámskou. Dálný Východ věci takto vyhoceně nevidí, alespoň v klasických náboženstvích a filosofiích. V zemích s etablovanými náboženstvími, která operují s ďáblem a jeho činy, se dá očekávat, že ještě dlouho poté, co tato náboženství nebudou aktivně většinou obyvatelstva vyznávána, se s ďáblem počítá. Když se průměrného Čecha zeptáte, co soudí o existenci ďábla, většinou řekne, že na nic takového nevěří – nicméně představa, že někde ve světě je nějak nakoncentrované zlo a s tím se musí podstatným způsobem zatočit, je i u nás velmi silná. Tím spíše ve světě islámském, kde jsoucnost Boha i ďábla je podle Koránu pro většinu obyvatelstva mimo veškerou pochybnost. Proto se polarizace, kterou prožíváme, dala očekávat. Jde teď o to, aby se euroamerická civilizace do tohoto schématu příliš nezahleděla. Určitá bezpečnostní opatření jsou a budou samozřejmě nutná, situace by na druhé straně ale mohla vést do jakési mentality obleženého bunkru. Zavedli bychom účinný systém vzájemného fyzlování a kádrování, což by v posledku vedlo k tomu, že by při vstupu do prostředků veřejné dopravy byl každý kontrolován. Konec konců v Izraeli od toho nejsou daleko. Bylo by poměrně skličující, kdyby k něčemu podobnému došlo velkoplošně v celé euroamerické kultuře.

Snad není přehnaný optimismus, věřím-li, že to bezprostředně za dveřmi nestojí. Ale je pravda, že polaritě jsou oproti minulosti zpřeházené, Rusko už je de facto součástí euroamerického

bloku. Tam se hranice náhle přesmykly. Domnívám se, že americký zásah v Afghánistánu naznačil novou polarisaci, z politického hlediska byl ale správný. Pacifikace takového neklidného místa byla oprávněná, je spíše s podivem, že se vojenská intervence podařila. Afghánistán se nikdy nepodařilo cizí mocnosti dobýt, dvakrát se o to snažili Britové, jednou Rusové a všechny ty kampaně ztroskotaly.

Mnohem podstatnější otázkou zůstává, že jakési dobré klima mezi islámskými zeměmi a zeměmi s křesťanskou tradicí by mělo zůstat. Jádro problému je v tom, že po 11. září jistě podstatně poklesl evropský turismus do islámských zemí. To je škoda., nic tak neupevňuje stabilitu na zemi jako to, když regiony, které by nám trochu naháněly hrůzu, vidíme na vlastní oči. Moje cesty do islámských zemí patřily k nejpěknějším zážitkům – shledáme, že drtivá většina muslimů jsou velmi příjemní lidé a že je tam na procenta asi tolik gaunerů jako všude jinde a že tam rovina agresivity je podobná jako u nás s tím rozdílem, že jižanská mentalita je mnohem temperamentnější, než jsme my severané. To je důležitá věc, protože jakmile se s obrazem protivníka spojí nedostatek vlastní zkušenosti, tak už je ke střelně blízko. Setkal jsem se i s některými relativními fanatiky z řad muslimů, ale ti tvoří naprostou menšinu a samotný terorismus patří v islámské kultuře asi stejně bytostně, jako Severní Irsko ke kultuře katolické či protestantské.

Pokud se týká akce z 11. září 2002, řekl bych, že kdo zkusil něco malého organizovat, třeba akci na universitě, ten žasne nad tím, jakým způsobem byla zvládnuta organizační stránka celého útoku. Zajímavá v tomto směru je postava Usama bin Ladina. Typické je, že nebyl nikdy chycen a je takovou virtuální postavou jako byl Goldstein v Orwelově románu „1984“. Je brilantně inteligentní, zcela zvrhlý, nepolapitelný, pohádkově bohatý, má všechny atributy jako ze špatného románu. Tím nechci říci, že je to postava fiktivní, do značné míry bude reálná. Ale celkovou charakteristikou se blíží tomu, co reprezentuje padlé umění. Také není divu, že to v praxi při jeho hledání vypadá jak to vypadá.

Za poměrně velmi nebezpečný pokládám Huntingtonův koncept střetu civilizací, kde se předpokládá, že k něčemu podobnému dojde nutně znovu. Proroctví mají tendenci se sama naplňovat, to je poměrně stará zkušenost. Budeme-li se bavit o tom, co je smyslem českých dějin a odpovíme si, že jsou to střety Čechů s Němci, pak je zřejmé, co se bude následujících 50 let dít. Jestliže střetnutí civilizací očekáváme, jak se to s kateder vysokých škol deklaruje, je o to pravděpodobnější, že přijde. Určité latentní antagonismy na světě existují jsou, a je jich hodně, třeba napjetí mezi kmeny a národy, mezi společenskými vrstvami, vzdělanými a nevzdělanými, mezi pohlavími. Jakmile se tyto úkazy začnou vědomě přiživovat a vypreparovávat, dostávají se do do života - a to je velmi nebezpečné.

Hovoří se o islámském fundamentalismu. Jaký je to úkaz?

Slovo fundamentalismus je výraz původně americký, užívaný pro extrémistické protestantské sekty doslova vykládající Písmo svaté. Odpovídající arabský ekvivalent - usúlijá - se objevuje velmi málo. Dá se říci, že extrémnější islám se pojí v celé řadě států s nějakým sociálním podtextem. Na straně druhé nesmíme zapomínat, že islámského letopočtu je na číselnou hodnotu méně než našeho. Zdá se, že náboženství stárnou podobným způsobem a moje kontakty s četnými islámskými přáteli mi potvrzují, že u nich probíhá něco, co lze v dobrém slova smyslu označit jako středověk. My jsme zvyklí slovo středověký používat jako pejorativum pro souhrn krutostí útrpného práva, necivilisovanosti, hladomorů atd. Pomineme-li, že útrpné právo rozkvetlo až v raném novověku a epidemie že byly i v antice, měl středověk ve srovnání s námi veselejší a bezstarostnější obecnou náladu, intenzivnější víru v Boha a spoléhání na něj, neznal naše neustálé nářky a obavy o zítřek, typickou byla velká štedrost k pocestným, žebrákům a

cizincům Tyto všechny příjemné aspekty středověku v islámských zemích v hojně míře potkáváme. Když také diskutujeme s islámskými teology, zejména s těmi méně sofistikovanými, má člověk trochu dojem, že mluví se středověkými universitními mistry. Způsob odbornického chápání Svatých Písem a jejich výkladu je velmi podobný jako by to třeba dělal náš Mistr Jan Hus či jeho spolupracovníci. Na to už Evropa není v dnešní době zvyklá. Je třeba brát to při setkání s islámskou kulturou v úvahu. Náš středověk byl samozřejmě také vysoce intelektuálně sofistikovaný, na to rádi zapomínáme. Ta jiná doba v souvislosti s číslem letopočtu tedy cosi bytostného o islámu vypovídá. Snad závěrem bych každému vřele doporučil nebát se a vyrazit na dovolenou do nějaké z islámských zemí, které leží kolem nás. Další doporučení, které bych dal - přečíst si něco o jungovském stínu a jeho projekci. Tak bychom mohli jít tomu úplně nejhoršímu z cesty. Temné stránky lidských duší, ať už je to v pražské kotlině nebo na afgánských výšinách, je třeba brát správným způsobem do úvahy.

Souhlasím s Vaším vysokým hodnocením islámu jako kultury a náboženství, zřejmý je i význam onoho časového posunu ve vývoji islámu. Ale přece jen mám připomínku, související s podobou terorismu. Říkáte, že extrémní projevy nepřátelství, které představuje islámský terorismus, se týkají jen malé skupinky islámského světa. A přece tyto události, ať už útok na Dvojčata nebo to, co se děje v Izraeli, začínají zasahovat do dění světa výrazněji, než aby nad nimi bylo možno mávnout rukou, je to jen jakási drobná Jánošíkovská příhoda.

Je pochopitelně nutno mít se v tomto smyslu na pozoru. Nicméně, mnohé je dáno technikou. Nemyslete, že v nedávných evropských dějinách bylo terorismu málo. Kolik atentátů bylo v průběhu 19. století třeba jen v Rakousku, kdo všechno sešel rukou atentátníků jinde. Nevím, jak by to bylo dopadlo, kdyby Gavrilo Princip a spol. měli k dispozici tryskové letadlo, kam by asi narazili. To, že terorismus dnešního typu neexistoval v evropském středověku, bylo dáno menší technickou úrovní. Bylo by možno si ho představit za náboženských válek středověku a raného novověku: celá eskadra luteránských letadel bombarduje chrám svatého Petra v Římě, nebo naopak, katolíci vedou opačný útok na Německo. Jen k tomu nebyla náležitá výzbroj. Současný stav je dán zejména technickým posunem a je málo posunem lidské mentality, a to je nutno brát v úvahu při technických opatřeních. Jakmile vyjdeme z rovnice muslim rovná se fundamentalista rovná se terorista - je na průšvih zaděláno. Nezapomeňme, že muslimů je tolik, kolik křesťanů, možná o něco více, a nějaká extrémnější duše se tam vždycky najde. Je žádoucí, aby euroamerická kultura byla v tomto směru bdělá, ale ta bdělost a ostražitost se nesmí přehánět ad absurdum.

Na druhé straně, čím se liší teroristická akce od válečného počínu, náraz uneseného letadla od regulérního bombardování? Zejména tím, že proti válčícímu státu nebo nějakému uskupení je terorista něco jako soukromník. Nezapomeňme, že existuje cosi, jako usurpování některých práv státem. Pokud někoho dnes zabijeme, tak nás to už nepřivede na šibenici, těch 10 let však dostaneme. Je to málo, ale je to stále nepříjemný trest. Pokud stát vypoví na základě všeobecné branné povinnosti válku, někoho do ní nadeleguje a ten je zabit, je po právní stránce vše v pořádku. Existuje cosi jako státní uzurpace některých mimořádných kompetencí – pokud chce mafie 40% podnikatelského zisku, je to vydírání, pokud chce to samé finanční úřad, je to vybírání daní. V případě terorismu se jedná o jakési privatizování mimo rámec státu. Se státem lze nějakým způsobem vést válku. To u teroristů možné není, objeví se a zase zmizí.

Útok na Twins na Manhattanu je z čistě psychologického hlediska zajímavý i tím, že se jedná o cosi jako sakrální stavbu. Sakrální náboženská stavba nějaké kultury je ta, kde sídlí kouzelníci či šamani té kultury. Je provedena s větším nákladem, než odpovídá jejímu funkčnímu aspektu. Středověká katedrála vyčnívala jako kamenná krajka z přízemních domečků a byla viditelným znamením, kde sídlí doboví divotvorci. Totéž, co v novověku budovy učených akademií, vysokých škol, muzeí. V dnešní době jsou to většinou banky a ekonomická uskupení., tedy v

západní kultuře. Dvojčata byla hezkou ukázkou staveb onoho typu, symbolem ekonomické činnosti, která se do určité míry stává činností paranáboženskou. To, že v Americe dál existují náboženství etablovaná, křesťanství nebo i jiná, neznamena, že centrální předmět kultu není někde jinde. To teroristé vycítili. Co můžeme určitým způsobem pochopit ovšem neznamena, že to můžeme chválit. Na ránu se, jak známo, odpovídá ranou. Staré ruské přísloví říká, že s vlkem je třeba diskutovat vlčí řečí. V případě útoku na Manhattan byl postup na místě, ale je dobře si uvědomit, jaké konotace čeká akce měla. Mělo by nám z toho vyplynout určité poučení, nejen obecné zalamování rukou nad ohrožením západní kultury.

Má dnešní společnost možnosti čelit různým formám násilí, nepřátelství, teroru?

Je to možné zejména výchovou a sebereflexí. Do jaké míry odporovat či neodporovat zlému je zajímavá otázka. Na jisté úrovni asi odporovat, ale je pravda, že i eklatantní příklady neodporování protivníka nakonec rozloží. Pomyslete na první křesťany, kteří bez sebemenšího násilí úplně rozložili římskou administrativu a přivedli ji ke krachu během relativně krátké doby, navzdory všemu předhazování lvům v cirku. Pomysleme na Gándhího v Indii, tam to byla celá promyšlená strategie. Někteří autoři, například Eugen Drewermann, zastávají dokonce názor že likvidace Sovětského svazu se měla provést tak, že by se k němu západní Evropa a Spojené státy americké dobrovolně přidaly, což by sovětská administrativa nevydržela a rozpadla by se. Čistě teoreticky by mě zajímalo, jestli by to bylo skutečně účinné.

Uvědomme si, do jaké míry holokaust do dneška lpí na německém národě ve smyslu hanby a pocitu viny. Také se tím, že se svými nepřáteli bojujeme, jim postupně připodobňujeme. Je těžko najít jednoznačný recept. Křesťanská zásada nastavit druhou tvář poté co jsme dostali facku může být za jistých okolností úspěšná. Za jistých ne. Chci říci, že někdy lze agresora rozložit i absencí obrany na základě nějakého jiného... ale společnost se tím většinou úplně změní a od základu přeorá.

Za daných okolností se domnívám, že západnímu světu přísluší přiměřená obrana, ale je třeba se ptát, co je obrana přiměřená. Je důležité první ránu nezasazovat preventivně sám, ale vyčkat. Nedal se strhnout do nějaké preventivní paranoie, pomysleme jak v Sovětském svazu 30. let horečně pátrali po špionech, a když tam nebyli, tak bylo zvykem uměle je fabrikovat. Vždycky je otázka, jaké prostředky obrany jsou přiměřené. Není na to jednoznačná rada. Talentovaný politik se od špatného pozná tím, že má v tomto směru šťastnou ruku. Kdyby byly všechny věci tak jednoduché, že by stačila politologická brožurka, byla by dobrá rada laciná. Dobrá rada je drahá a není ani za peníze. Zdravě cítící člověk je ten, který rozezná správné jako správné a s tím se nedá víc dělat.